

Boekbesprekingen

Voorbeeldig voer voor Vlaamse politici

Yves Desmet & Jos Geysels

Doeners en denkers. Vlaamse politici en hun inspiratiebronnen.

Amsterdam: *De Bezige Bij*, 2010; 186 blz.; 17,90 euro; ISBN: 978-90-234-6296-5

Welke eigentijdse denker heeft uw politieke denken en handelen zo beïnvloed, dat u graag eens met hem zou spreken? Deze vraag legden Yves Desmet (oud-hoofdredacteur en nu commentator van de krant *De Morgen*) en Jos Geysels (voormalig voorman van de Vlaamse politieke partij *Agalev* en minister van Staat) voor aan zeven vooraanstaande Vlaamse politici. Dezen kozen hun favoriete intellectueel en gingen met hem (geen van de denkers die als bron van inspiratie worden opgevoerd, blijkt een vrouw te zijn) in gesprek. Bij de gesprekken zijn de samenstellers als moderator aanwezig, zij het dat zij zichzelf wijselijk niet al te zeer op de voorgrond plaatsen.

Bij sommige politici wekt de gemaakte keuze enige verassing, bij andere niet. Zo ligt het niet voor de hand dat de liberaal Guy Verhofstadt alle boeken van Amartya Sen zegt te hebben verslonden. De Indiaas-Britse Nobelprijswinnaar economie geldt immers veel meer als een icoon voor aanhangers van politiek 'links' dan van 'rechts'. Ter verklaring geeft de Belgische oud-minister-president aan: 'Misschien ben ik een van de weinige politici die in zijn loopbaan van rechts naar links is geëvolueerd, terwijl de meesten net het omgekeerde doen.' Verhofstadt is vooral schatplichtig aan Sen vanwege diens inzichten met betrekking tot het begrip 'identiteit', dat volgens hem bijna altijd veelgelaagd is en daarom niet mag worden verengd tot taal, godsdienst of ras. Mensen zoeken thans meer dan vroeger naar een bepaalde identiteit, omdat zij behoefte hebben aan ankerpunten

en zekerheden in een moderne wereld, die steeds complexer en dus ongreepbaarder wordt.

Kan men dus enigermate ver-rast zijn over Verhofstadts keuze, daarentegen is Bart De Wevers voorkeur voor de conservatieve publicist Theodore Dalrymple (een van de pseudoniemen van de Britse arts-psychoater Anthony M. Daniels) tamelijk voorspelbaar. De bij de laatste Belgische verkiezingen zo succesvolle leider van de Nieuw Vlaamse Alliantie (N-VA) deelt de overtuiging van Dalrymple dat vele maatschappelijke problemen in ons deel van de wereld het gevolg zijn van 'een doorgeslagen geloof in persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid' – van 'een verlichtingsdenken dat op hol is geslagen'. De Wever, die doorgaat voor een van de intelligentste Belgische politici, legt overigens ook zijn geschilpunten met Dalrymple bloot. Zeker, mensen mogen niet blijvend afhankelijk worden gemaakt van de hulp van de staat. Maar anderzijds verdedigt hij tegenover zijn gesprekspartner het stelsel van sociale zekerheid met het vertrouwde argument dat het beter is veel mensen die een uitkering nodig hebben te helpen dan hulp achterwege te laten omdat er wat profiteurs bij zullen zitten. Scherp is De Wever wanneer hij uiteenzet hoe de ideologie van de absolute vrijheid door migranten uit antimoderne samenlevingen wordt getest. Daarbij hekelte hij het (vermeende) zwijgen van de verlichte westerse intellectueel.

Andere politici die zijn uitver-koren om in dit werk in gesprek

te gaan met hun favoriete denker, zijn de sociaal-democraat Frank Vandenbroucke en de – in Nederland minder bekende – 'groene' politica Vera Dua. De eerste is gefascineerd door de baanbrekende ideeën over de verzorgingsstaat en burgerzin die de Franse sociaal historicus en filosoof (en oud-vakbondsmen) Pierre Rosanvallon heeft ontvouwd. De tweede vindt zowaar in de Nederlandse cultureel antropoloog en filosoof Ton Lemaire (na een Nijmeegs hoogleraarschap sinds geruime tijd woonachtig op het Franse platteland) een belangrijk intellectueel leidsman, vooral op grond van zijn kritische beschouwingen over de vernietiging van de natuur als gevolg van ongeremde economische expansie.

Verder leveren twee politieke coryfeeën van christen-democratische huize een flink aandeel: in een boeiende dialoog zoekt de huidige voorzitter van de Europese Raad, Herman Van Rompuy, antwoorden op fundamentele vragen van spiritualiteit en liefde in een gesecculariseerd Europa bij de humanistische Franse filosoof (en oud-minister van onderwijs) Luc Ferry, terwijl oud-premier Jean-Luc Dehaene zich vooral aangetrokken voelt tot het werk van Alvin Toffler. Deze Amerikaanse futuroloog was een van de eersten die wezen op de overgang van de industriële samenleving naar de kennismaatschappij.

Karel De Gucht, oud-minister van buitenlandse zaken en thans eurocommissaris, completeert het tableau. Voor de lezer van dit maandblad is het extra interessant te vernemen dat deze politicus van

liberale huize veel heeft opgestoken van de Brit Robert Cooper. Nu is Cooper natuurlijk een speciaal geval, aangezien hij zowel 'denker' als 'doener' is. Als auteur van een aantal uiterst heldere boeken over diplomatie, geopolitiek en staatsvorming heeft hij zich doen kennen als een oorspronkelijke geest. Tegelijk is Cooper ook diplomaat en staat hij te boek als een invloedrijk topambtenaar bij de EU Raad, speciaal belast met de voorbereiding van het Europees buitenlands beleid. Wanneer hij zich in zijn gesprek met De Gucht afzet tegen het gangbare beeld van de zwakte van Europa op het gebied van defensie en buitenlandse politiek, rijst wel de vraag of Cooper hier als diplomaat of als onafhankelijk denker spreekt. In het gesprek komen voor de belangstellende in buitenlandse politiek zeer belangwekkende thema's aan de orde, zoals de unieke oorsprong van de Amerikaanse republiek en de gevolgen daarvan voor het buitenlands beleid van de Verenigde Staten, de legitimiteit van de inval in Irak, de universaliteit van waarden en de beperkte resultaten van buitenlandse interventies. Ten aanzien van het laatste onderwerp getuigt Coopers oordeel van grote wijsheid: 'De beste verandering in een samenleving kan alleen uit die samenleving zelf komen, door mensen te overtuigen van het belang en de noodzaak ervan, door hen ervan te overtuigen dat ze er zelf beter van zullen worden. En als ze het zelf willen, houdt niemand hen meer tegen. Het grootste veranderingsproces ter wereld vindt nu plaats in China, en het is alleen zo succesvol omdat ze het zelf willen, niet omdat goedmenende buitenstaanders hen ertoe verplicht hebben.' (blz. 159)

Bij lezing van de bundel komt onwillekeurig de vraag op tot welke uitkomsten de gebruikte formule zou leiden, indien deze op

Nederlandse politici zou worden toegepast. De rake zinnen waarmee de samenstellers hun inleiding beginnen, slaan zonder meer ook op het Binnenhof (en trouwens ook andere regeringscentra): 'In de Wetstraat weet men vaak niet goed waar men naartoe gaat, omdat men te druk bezig is om er te komen. Het incident, de minicrisis, de gebeurtenis van de dag overwoekert vaak de langetermijnvisie van de politicus.' En toch ontkomt geen verantwoordelijk politicus eraan van tijd tot tijd verder te kijken dan de waan van de dag en inspiratie te putten uit het werk van toonaangevende intellectuelen. Van Jan Peter Balkenende weten wij dat hij zijn ideeën over het communitarisme, als model voor een samenleving dat een uitweg zoekt uit de polariteit van individu en staat, in belangrijke mate ontleende aan de geschriften van de door hem bewonderde Amerikaanse socioloog Amitai Etzioni. In het vorige decennium, toen in sociaal-democratische kring de gedachte aan een 'derde weg' tussen enerzijds ongebreideld kapitalisme en anderzijds staatsgeleide economieën nog populair was, was de toenmalige directeur van de *London School of Economics*, Anthony Giddens, niet alleen de intellectuele gids van Labour, maar ook van sociaal-democratische voorlieden in Nederland. Maar hoe staat het thans met de aantrekkingskracht van, om maar enkele voorbeelden te noemen, een Robert Reich, een Ulrich Beck of een Bernard-Henri Lévy op Nederlandse politici? Of wat betreft politici die zich speciaal bezighouden met vraagstukken van buitenlandse politiek, zijn er onder hen die tijd vinden voor enige reflectie op of ten minste aandacht voor de denkbeelden van invloedrijke figuren als Francis Fukuyama, Fareed Zakaria of – speciaal voor de mensenrechten – Michael Ignatieff, de Canadese politicus-intellectueel?

Het zou de moeite waard zijn na te gaan of dit inderdaad het geval is. Het hier besproken werk kan daarbij zonder meer als voorbeeld dienen. Daarin wordt in een relatief kort bestek een groot aantal wezenlijke politieke vraagstukken van deze tijd aan de orde gesteld en in een niet-alledaags perspectief geplaatst. Dit is ook precies wat met de uitgave wordt beoogd: het ontsnappen aan het dagelijkse politiek gewoel door het bieden van vergezichten en langetermijnvisies. De gemeenschappelijke grondtoon van de bijdragen is er een van bezorgdheid en somberheid. Dit geldt in het bijzonder voor de gesprekken over de toekomst van de verzorgingsstaat, het vraagstuk van de integratie van minderheden en de groeiende instabiliteit van het democratische politiek bestel in een groot aantal Europese landen. Dit doet niets af aan het feit dat de samenstellers royaal in hun opzet zijn geslaagd. Zij verdienen niet alleen complimenten voor het plan dat ze hebben bedacht (naar wordt verklaard 'aan de cafétuig'), maar ook voor de uiterst leesbare inleiding die ze hebben geschreven.

A. van Staden

Prof. dr. A. van Staden is hoogleraar Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Leiden en lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken. Van 1995 tot 2005 was hij hoofdredacteur van de *Internationale Spectator*.

Impact van terrorisme en zijn bestrijding

Beatrice de Graaf

Theater van de Angst.

Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2010; 394 blz.; 25,- euro; ISBN: 978-90-850-6810-5

Na de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001 werd terrorisme afgeschilderd als de grootste veiligheidsbedreiging van onze tijd. Als we er thans op terugkijken, moeten we constateren dat die dreiging toch enigszins 'meeviel' in termen van het aantal bloedige aanslagen, ... maar niet in termen van angst en theater. Het verschijnsel kreeg bijzonder veel aandacht en stond hoog op de politieke agenda; uit diverse *polls* bleek dat het publiek bijzonder bang was voor aanslagen. Het contrast tussen weinig doden, maar wel veel angst, is de essentie van terrorisme. Dit verschijnsel kan gezien worden als een gewelddadig theaterstuk, vol met overdrijving, beelden, verhalen en mythen, dat inspeelt op angsten en allerlei andere gevoelens van mensen en overheden. Zo zou het ook beschreven kunnen worden in het boek *Theater van de Angst* van Beatrice de Graaf, dat een belangrijke kritische bijdrage levert aan het debat over het hoe en waarom van de *impact* van terrorisme en terrorismebestrijding.

De auteur, verbonden aan het Centrum voor Terrorismen en Contraterrorisme (CTC) van de Universiteit Leiden, laat zien dat niet alleen terroristen een rol op het schouwtoneel spelen, maar ook overheden op de *Bühne* staan. Slechts in een paar gevallen, zoals in Nederland in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, probeerden regeringen en politie- en veiligheidsdiensten niet in de *spotlights* te staan en zo weinig mogelijk ruchtbaarheid te geven aan hun optreden tegen terrorisme en gewelddadig politiek activisme. In de meeste landen, zoals in de Verenigde Staten en de Bondsrepubliek Duitsland, was het tegenoverge-

stelde het geval. Daar werd het beleid gekenmerkt door gebruik van oorlogsretoriek, grote terrorismeprocessen en pogingen de bevolking bij bestrijding van terrorisme te betrekken. De Graaf laat zien dat deze overheden in dramatiserende zin de beeldvorming probeerden te beïnvloeden en dat de publieke onrust en angst werden aangewakkerd. Ze spreekt in dit kader over een hoge mate van 'performative power' van het contraterrorismebeleid, waarbij het overheden lukt de bevolking te mobiliseren en hun vijandbeeld en bijbehorend veiligheidsbeleid met terdaad om te zetten in de praktijk. Aan de hand van veertien 'indicatoren van performatieve positionering' meet De Graaf de performatieve kracht per land. De *cases* die worden onderzocht, zijn het terrorismebeleid vanaf eind jaren zestig tot begin jaren tachtig in Nederland, de Bondsrepubliek Duitsland, de Verenigde Staten en Italië.

De Nederlandse benadering met betrekking tot, onder andere, de Rode Jeugd en Molukse extremisten was volgens de auteur enigszins verbokkeld en werd gekenmerkt door terughoudendheid. Zo vermeden de Nederlandse autoriteiten de term 'terrorist', wanneer men het over Zuid-Molukse gijzelingsacties had. Daarnaast was er sprake van een grote mate van geheimhouding van genomen antiterrorisme maatregelen. In Duitsland was in de strijd tegen de *Rote Armee Fraktion* en andere extreem-linkse gewelddadige groeperingen sprake van nationale angst en mobilisatie. Denk aan het bekende proces in de Stammheim-gevangenis tegen de leden van de *Baader Meinhof Gruppe* en aan de posters met gezochte *Anarchistische Gewalttäter*, die overal in Duitsland werden verspreid.

Die harde lijn was enigszins vergelijkbaar met die in de Verenigde Staten, die gericht was tegen subversie, revolutie en communisten. President Nixon zette de dreiging bijzonder zwaar aan, ondersteund door illegale machinaties van het Witte Huis – die uiteindelijk ook tot zijn val zouden leiden. In Italië kwam in de jaren zeventig en tachtig een contraterrorismebeleid tot stand waarvoor de termen misleiding en mismanagement het meest passend blijken te zijn. Ondanks veel aanslagen en veel slachtoffers – meer dan duizend in de periode 1968-1983 – duurde het volgens De Graaf tot eind jaren zeventig voordat de regering terrorisme *begon te zien* als een ernstig politiek probleem.

De beschrijving van de Italiaanse en de andere drie *cases* zijn zeer de moeite van het lezen waard. Ze bevatten veel interessante details en nieuwe feiten dankzij grondig onderzoek in archieven en interviews met voormalige terroristen en hun bestrijders.

In het analytische deel van het boek, waarin de 'performative power' per land centraal staat, wordt dit concept geoperationaliseerd en gemeten. Tevens wordt gekeken naar de wisselwerking tussen beleid en de *impact* van terrorisme op het publiek en de overheid. Uit deze exercitie blijkt dat meer overheidsmacht, bevoegdheden of middelen niet per definitie tot een effectievere vorm van terrorismebestrijding leiden. Een geringe 'performative power', zoals in het geval van Nederland destijds, had over het algemeen sneller een neutraliserend effect op radicalisering en politiek geweld dan wanneer terrorismebestrijding groots werd aangepakt. 'De keuzes voor "punctuele" misdaadbestrijding, terughou-

dend taalgebruik en een zekere mate van geheimhouding leverden op de middellange en lange termijn de beste resultaten op voor het herstel van de maatschappelijke vrede.’

Volgens de auteur gold dat in de jaren zeventig en geldt dat voor een groot deel nog steeds. Ze citeert de voormalig Britse minister van buitenlandse zaken David Miliband, die zich keerde tegen de door de Amerikanen gebezigde term ‘Global War on Terror’. Miliband stelde dat ‘[t]errorists succeed when they render countries fearful and vindic-

tive; when they sow division and animosity; when they force countries to respond with violence and repression. The best response is to refuse to be cowed.’ In het Verenigd Koninkrijk lijkt men daar bijna tien jaar na ‘9/11’ en vijf jaar na ‘7/7’ steeds meer van doordrongen.

De studie van Beatrice de Graaf laat zien waarom en hoe het negatieve discours en emotiejournalistiek bijdragen aan radicalisering en politiek geweld. Tevens wordt aange- toond dat terrorismebestrijding – net als terrorisme – een vorm van

communicatie is en dat bestuurlijke nuchterheid en terughoudendheid het theater van de angst tot de juiste proporties terug kunnen brengen en dat het contrast tussen weinig doden, maar wel veel angst kan worden geneutraliseerd.

Edwin Bakker

Dr Edwin Bakker is hoofd van het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP).

Nederlandse leden in heden en verleden

Gerrit Voerman, Bart van den Braak & Carla van Baalen (red.)

De Nederlandse eurocommissarissen.

Amsterdam: Boom, 2010; 354 blz.; 24,50 euro; ISBN: 978-90-8506-821-1

Een handige en informatieve bundel met portretten van alle Nederlandse leden – tien stuks – van de Hoge Autoriteit van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS), de Euratom-commissie en de Europese Commissie. De titel dekt dus niet helemaal de inhoud. Dat is alleen erg als U daarom de hoofdstukken over de EGKS-ers Linthorst Homan en Spierenburg ongelezen zou laten. Het Montesquieu Instituut maakte de uitgave mogelijk.

Jan Werts schreef een nuttige en nuchtere inleiding over de Europese Commissie. Die heeft het moeilijk. De schijnwerpers staan eerder gericht op Herman Van Rompuy, voorzitter (‘president’) van de Europese Raad van regeringsleiders, dan op José Manuel Barroso, de voorzitter van de Commissie. Maar Werts laat zien dat een organisatie als de Europese Unie niet kan werken zonder een sturend en controlerend supranationaal lichaam als de Commissie. De intergouvernementele Europese Raad kan lijnen uitzetten en knopen doorhakken, maar produceert conclusies waar-

van de vertaling in beleid door de Commissie moet worden gedaan.

De regeringen van de lidstaten houden de kaarten echter liever dicht bij de borst, denkend daarbij hun nationale belangen het beste te behartigen. Aldus werden de lidstaten door de opkomende wereldmogendheden één voor één gemarginaliseerd, zoals Herman Van Rompuy het ongeveer formuleerde tijdens zijn Europa-lezing van 22 juni jl., waarin hij het overigens presteerde de Europese Commissie niet éénmaal zelfs maar te noemen.

De portretten zijn breder getrokken dan ‘Brussel’ en daarom extra boeiend. Ik kan slechts enkele eruit lichten. De partijloze Dirk Spierenburg was in de EGKS de eerste Nederlandse ‘commissaris’. Lezen en schrijven van stukken, daar hield hij niet van; maar luisteren en onderhandelen, daarin was hij een meester. Ver na zijn pensioering vroeg de Nederlandse regering hem in 1980 te onderhandelen over verhoging van de aardgasprijs bij de herziening van langlopende leveringscontracten met een aantal

Europese landen. Dat lukte wonderwel, na harde onderhandelingen. De gasprijs ging fiks omhoog en werd tevens gekoppeld aan de sterk gestegen olieprijs. Nederland incasseerde jaarlijks miljarden guldens meer. Spierenburgs succes was veel groter dan waarvan het kabinet had durven dromen. Zijn Brusselse faam dateert vooral uit zijn tijd (1963-1971) als Permanent Vertegenwoordiger bij EEG/EG. Samen met de Fransman Boegner tuigde hij het COREPER (Ambassadeurscomité) op.

Henk Vredelings politieke hoogtepunt was ongetwijfeld zijn ministerschap van Defensie in het kabinet-Den Uyl (1973-1977). Hij moest bewijzen dat een socialist op Defensie te vertrouwen was. Dat heeft hij geweten: generaalsconflicten, bezuinigingen, herstructurering van de landmacht, de aanschaf van de F-16 en geheime leveringen van oorlogsmaterieel aan Israël. Bij Vredeling als eurocommissaris voor sociale zaken was er meer mislukt dan gelukt, zo constateerde hijzelf. Naast het ‘Europa van de boeren’ was er geen ‘Europa van de werke-

mers' gekomen, zelfs nauwelijks een begin daarvan.

En dan Sicco Mansholt. De reus onder de Nederlandse commissarissen. Vijftien jaar lang ontwerper van en bouwer aan het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB). Een boer en een socialist. Geen voor de hand liggende combinatie, stelde de reeds vermelde Van Rompuy onlangs nog. Bij de start van de EEG trof Mansholt een lappendeken van nationale landbouwpolitieken aan. Er moest een GLB komen, want anders zou de landbouw de voortgang naar verdere eenwording blokkeren. Het EEG-verdrag was op dit punt erg globaal en het GLB moest van de grond af in de steigers worden gezet. De Fransen wilden per se een landbouwbeleid, de Duitsers niet. Maar iedereen wilde de grote Europese markt voor de afzet van zowel agrarische als industriële producten. Het GLB kwam er en het was een succes. Maar het vertoonde ook twee zwakke plekken: een dure overproductie en een te traag lopende sanering van niet-efficiënte bedrijven. Mansholt had voor deze problemen oplossingen in petto. Zij zouden echter besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid in de landbouwraad vereisen. Frankrijk onder leiding van De Gaulle blokkeerde dat. Die breuk in de Europese solidariteit was voor Mansholt een bittere pil.

Was Mansholt een reus en een legende, Frans Andriessen was volgens zijn voorzitter Jacques Delors een monument van een commissaris. Drie Commissieperiodes (1981-1992) heeft hij volbracht, met drie verschillende portefeuilles: mededinging, landbouw en externe betrekkingen. Het begin was moeilijk. Europa verkeerde in een diepe recessie en intern was er laaiende ruzie met de Britse premier Margaret Thatcher, die een korting eiste op de Britse bijdrage: het befaamde 'I want my money back'.

Daarna ging het beter. Delors was een gedreven Europeaan en een gewiekste operator. Witboek interne

markt, Europese Akte, Europa '92 – een formidabele serie. In zijn laatste periode viel aan Andriessen de taak toe ideeën te ontwikkelen over de nieuwe verhoudingen tussen Midden- en Oost-Europa. Verdieping ging bij hem aan uitbreiding vooraf. Het kwam hem op een slechte verhouding te staan met Bondskanselier Kohl. Dat laatste gold voor meer Nederlandse christen-democratische geestverwanten van Kohl, bijv. Ruud Lubbers. Op de vraag naar zijn grootste teleurstelling luidt het antwoord van Andriessen: 'Bestek '81', het kennelijk te vroeg gelanceerde bezuinigingsplan van het kabinet-Van Agt I. Andriessen trad af als minister van financiën.

Hans van den Broek, wederom een christen-democraat, had als Nederlands minister van Buitenlandse Zaken een goede reputatie opgebouwd. Als commissaris moest hij het in Maastricht overeengekomen gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid van de EU opzetten. Dat viel in de eerste periode van twee jaar vies tegen. De EU wist zich geen raad met de Joegoslavische crisis. Van den Broek wilde opereren als een Europees minister van BZ, maar de lidstaten maakten pijnlijk duidelijk dat zijn mogelijkheden als commissaris beperkt waren. Hij moest ook erg wennen aan het gebruiken van de communautaire instrumenten, bijv. fondsen voor de reconstructie van Midden- en Oost-Europa.

Wellicht speelde bij hem de onzekerheid parten of hij wel na afloop van de korte interimperiode herbenoemd zou worden. Eerst hing een mogelijk Commissievoorzitterschap van Lubbers boven de markt en er trad in Den Haag een kabinet zonder CDA aan. Beleidsmatig ging het na de herbenoeming crescendo. Hij behield zijn oude taken, maar werd daarbij de eerst verantwoordelijke voor de uitbreiding van de EU naar het oosten. Dat was een dossier van een gigantische omvang en gecompliceerdheid, maar Van den Broek

hield de touwtjes strak in de hand. Londen, Parijs en Berlijn bazuinden op gezette tijden toetredingsdata rond die de Commissie en Van den Broek vervolgens moesten wegmasseren.

Na twee socialisten en twee christen-democraten sluit ik af met twee liberale eurocommissarissen: Frits Bolkestein en Neelie Kroes. De benoeming van Frits Bolkestein was een verrassing. In mei 1998 nog succesvol VVD-lijsttrekker kondigde hij in juli zijn vertrek uit de Tweede Kamer aan. Dat zou nog wel even duren, maar de geruchten over een Brusselse functie begonnen snel in de media op te duiken. Verrassing en verbazing. Wat had euroscepticus Bolkestein in Brussel te zoeken? Had hij niet als partijleider in 1992 de VVD van de federale weg afgeduwd? Europa had geen volk, geen publieke opinie en geen burgers en dus was een politieke federatie niet mogelijk. Maar hij was wel een voorstander van de interne markt en de EMU.

Als commissaris trok hij die lijn door. Hij wilde een betere toepassing van de aanvaarde wetgeving door de lidstaten, het potentieel van de interne markt beter benutten en fiscale barrières afbreken. Persistent en volhardend heeft hij aan dat programma gewerkt, zij het met zeer wisselend succes. De liberalisering van de post werd door Raad en Europees Parlement stevig uitgekleed. En wat uiteindelijk van de dienstenrichtlijn overbleef, was een karikatuur van een open bestel.

Bolkestein bleef ook in Brussel een generalist. Hij betreunde het dat de Commissie zo weinig politiek debat kende, omdat het non-interventiebeginsel heerste – bemoei je niet met andere portefeuilles. Hij streed voor onverkorte handhaving van het Stabiliteitspact en liet aantekenen tegen het EU-lidmaatschap voor Turkije te zijn. Daarom bleef toch – niet helemaal terecht – vooral het beeld van de euroscepticus hangen.

Als laatste dan Neelie Kroes. Zij is kortgeleden aan haar tweede termijn begonnen, dus een volledig

portret is niet mogelijk. Maar ze heeft al flink wat stormen met succes doorstaan. Het schaakspel om de portefeuilles leverde met mededinging een hoofdprijs op. Haar start was moeilijk. Gezien haar lange lijst van functies in het bedrijfsleven rees de vraag of zij niet zou bezwijken aan belangenverstrengeling. Klokkenuider Paul van Buitenen kwam met een reeks van aantijgingen, waaronder subsidieverlening als minister aan een van milieudelicten verdacht bedrijf. Van Buitenen kon niets hard maken en bood naderhand excuses aan.

In een tijdperk van inzakkende Europese solidariteit en heropruk-

kend nationalisme heeft Kroes met verve de beleidslijnen van het 'level playing field' hooggehouden. Forse tot draconische boetes werden uitgedeeld (Microsoft), waarbij zij de eigen landgenoten niet spaarde (bierkartel). Kroes laveerde knap tussen de klippen van onvermijdelijke staatssteun aan banken en het de kop indrukken van protectionistische tendensen. De door Sarkozy geëiste sluiting van de Renaultfabriek in Slowakije ging niet door.

Haar tweede termijn kwam als een konijn uit de hoed. Nederland hield inzake de nieuwe commissaris de kaarten lang tegen de borst. Was er een verband met pogingen Jan

Peter Balkenende voorzitter van de Europese Raad te maken? Barroso wilde graag een vrouw. Naarmate Den Haag langer wachtte, werd het bemachtigen van een goede portefeuille voor een nieuwkomer lastig. Uiteindelijk schoof het kabinet toch maar weer Kroes naar voren. Is 'Digitale Agenda' een goede portefeuille? *Wait and see.*

Jean Penders

Jean Penders is oud-lid van het Europees Parlement.

Kracht van alledaags leven in Midden-Oosten

Asef Bayat

Life as Politics. How Ordinary People Change the Middle East.

Amsterdam: ISIM/Amsterdam University Press, 2010; 304 blz.; 39,90 euro; ISBN: 978-90-5356-911-5

Cairo, 2005. Wandelend in *downtown* Cairo vangen een medestudent en ik plotseling een gesprek op van twee Egyptische meiden achter ons. Op de meest centraal gelegen plek in de stad, Midan al-Tahrir, vindt een betoging plaats door de *Kifaya*-beweging. Nieuwsgierige studenten als we zijn, snellen we direct naar de *place to be*. Al gauw wordt onze tocht gestremd door een dichte haag van legervoertuigen en honderden militairen. Voordat we gedwongen rechtsomkeert maken, vangen we nog een glimp op van de 'betoging'. Waar je spandoeken, leuzen en kabaal zou verwachten, staan en zitten zo'n honderd Egyptische jongeren kalm bij elkaar. Ze dragen een gele sticker over hun mond, met daarop 'kifaya' ('genoeg'). Enkele uren later keren we terug op Midan al-Tahrir. Het is *business as usual*, alsof er nooit een betoging is geweest.

Het zijn deze openlijke vormen van protest, die vrijwel overal in het Midden-Oosten worden overscha-

duwd door repressieve autoritaire regimes. Hoewel de *Kifaya*-beweging in Egypte een aanzienlijke golf van civiele onrust veroorzaakte, heeft zij geen significante verschuivingen in de Egyptische *status quo* teweeggebracht. In het Midden-Oosten, zo betoogt Asef Bayat, zijn het namelijk zelden (massa)protesten en revoluties die verandering brengen in politiek en maatschappij. Is er dan geen hoop voor het Midden-Oosten? Zal de regio blijven steken in sociaal-economische ongelijkheid?

Het antwoord is nee, *alhamdulillah*. In werkelijkheid heeft het Midden-Oosten een lange traditie van activisme. Activisme kent echter vele vormen en manifesteert zich lang niet altijd in protestmarsen, petitieën, demonstraties en stakingen. Asef Bayat laat zien dat in het Midden-Oosten miljoenen gewone mensen het verschil maken – niet door openlijk protest, maar door hun alledaagse bezigheden. Volgens Bayat zijn het deze *non-movements*, ofwel

collective actions of non-collective actors, die de motor zijn achter politieke en maatschappelijke veranderingen. Voorbeelden zijn jongeren die de kleding dragen die zij willen en die luisteren naar de muziek van hun voorkeur, vrouwen die een carrière buitenshuis nastreven, migranten die grenzen oversteken op zoek naar een beter leven, meisjes die excelleren in sport, armen die woningen bouwen in stadsparken, enzovoorts. Kortom, *non-movements* behelzen *the ordinary practices of everyday life*.

Aan de hand van een aantal essays gunt Bayat ons een blik in deze *non-movements* en de sociale dynamiek van het Midden-Oosten. Hij beschrijft hoe de *urban poor* in het Midden-Oosten hun eigen strategieën hebben ontwikkeld waarmee zij aanspraak maken op goederen en ruimte (*quiet encroachment*). Vervolgens gaat Bayat in op de rol die jonge islamitische vrouwen spelen in het doorbreken van patriarchale structuren en het uitdagen van conservatieve *gender-*

verhoudingen. Ten derde komt de invloed van identiteit en gedrag van de 'jeugd' op traditionele islamitische samenlevingen aan bod. Als laatste beschrijft Bayat, verrassend, de mogelijke gevolgen van plezier ('fun') op de gevestigde morele orde en conservatieve doctrines.

In deel twee gaat Bayat in op de ruimtelijke dimensie en beschrijft hij de rol van de 'straat' in het ontstaan en gedijen van *non-movements* in het Midden-Oosten. Voor de 'gewone man' (en vrouw!) zijn het niet de gevestigde instituties, maar is het de straat (ofwel, 'political street') waar zij hun verhalen, gevoelens en frustraties delen en waar de kiem wordt gelegd voor sociale verandering.

Die *bottom-up approach* is wat mij betreft de meerwaarde van dit boek. Bayat beschrijft aan de hand van zijn *non-movements*-theorie op formidabele wijze hoe het alledaagse leven van gewone burgers in de straten van het Midden-Oosten aan de wieg heeft gestaan van de meest vérgaande sociale en politieke veranderingen van de afgelopen decennia. Daarmee ontkracht Bayat het argument dat het juk van de autoritaire regimes en traditionele rolpatronen een verlam-

mend effect heeft op het leven van *ordinary people*, en dat de positieve effecten van globalisering aan het Midden-Oosten voorbijgaan. Bayat illustreert zijn verhaal aan de hand van inspirerende voorbeelden uit de moderne geschiedenis van de regio en de dagelijkse praktijk van grote Arabische steden. Dat laatste had wat mij betreft nog meer aandacht mogen krijgen. Het Midden-Oosten telt legio voorbeelden die Bayats argument ondersteunen – van Iran tot Marokko en van de Golfregio tot Libanon – maar die helaas onderbelicht blijven.

Bayat put voornamelijk uit zijn deskundigheid over Egypte en Iran, op een manier die tot de verbeelding spreekt van degenen met en degenen zonder ervaring in en met het Midden-Oosten. Het is echter juist de focus op Iran die vragen oproept over *non-movements* als motoren van verandering. Bayat betoogt eerder immers dat het zelden revoluties zijn die politieke en maatschappelijke veranderingen teweegbrengen in het Midden-Oosten. Toch is uitgerekend Iran het toneel geweest van de islamitische revolutie in 1979 en, meer recent, een 'bijna-revolutie' in de zomer van 2009, toen aanhangers van Mir

Hossein Mousavi massaal de straat op gingen om te protesteren tegen het zittende regime. Hoewel Bayat aangeeft dat de transformatie van *passive networks* en *non-movements* naar *collective action* doorgaans het gevolg is van een *common threat*, blijf ik zitten met de vraag hoe we het ontstaan van 'echte' sociale bewegingen in het Midden-Oosten moeten duiden, hoe dit gebeurt in relatie tot *non-movements*, en of we revoluties en volksoptstanden vervolgens kunnen verklaren en voorspellen.

Desalniettemin biedt Asef Bayat met *Life as Politics* een unieke inkijk in de sociale dynamiek van de regio, en is het boek een aanrader voor eenieder die iets wil begrijpen van de invloed die het dagelijks leven heeft in de straten van het Midden-Oosten.

Floor Janssen

Floor Janssen studeerde af in Arabisch en Midden-Oosten Studies en is verbonden aan het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP), waar zij onderzoek doet naar *counter-terrorism strategies* in Algerije, Saoedi-Arabië en Indonesië.

Samenleven met 175 nationaliteiten

Job Cohen

Binden. (Met een inleidend interview door Bas Heijne).

Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2009; 253 blz.; 18,95 euro;
ISBN: 978-90-351-3411-9

Het boek *Binden* bundelt elf toespraken van Job Cohen die hij tussen 2001 en 2009 als burgemeester van Amsterdam heeft gehouden. Het boek is ingedeeld aan de hand van drie thema's: samenleven, vrijheid en religie. In de eerste lezing start Cohen met de omschrijving van vijf ingrijpende ontwikkelingen die zijns inziens de basis hebben gelegd voor onze hedendaagse maatschappij, namelijk individualisering, democratisering, privatisering,

globalisering en secularisatie. Elk van deze ontwikkelingen heeft positieve effecten gehad op de samenleving, maar tezamen hebben ze ook geleid tot onzekerheid en vervreemding van elkaar. Cohen ziet immigratie hierin als slechts één van de factoren. Als antwoord op deze 'samenleving van vreemden' bepleit hij in zijn toespraken een nieuwe invulling van het begrip burgerschap, waarbij vertrouwen in elkaar en herstel van

de verantwoordelijkheid centraal staan.

Cohen betoogt dat onze maatschappij door de verzuiling was ingericht op tolerantie en ruimte voor de ander, juist omdat zo ook vrijheid ontstond voor de eigen groep. In de jaren zeventig vervaagden echter de verschillen, en voor het eerst ontstond een liberale, seculiere, blanke meerderheidscultuur. Cohen citeert historicus Piet de Rooij dat wij in Nederland daarom de ervaring zijn kwijtgeraakt met andersdenkenden om te gaan. Om die reden is het volgens Cohen belangrijk dat we in gesprek blijven en de dialoog zoeken, zodat we het respect terugvinden voor de minderhe-

den in onze samenleving. Uiteindelijk bepaalt immers de meerderheid de grenzen van de integratie en acceptatie van allochtonen.

De overheid kan bovenstaande ontwikkelingen faciliteren door het initiatief te nemen om te komen tot dialoog, te investeren in onderwijs, maar vooral door de regels opnieuw te expliciteren. Vrijheid en tolerantie kunnen volgens Cohen niet betekenen dat 'alles moet kunnen'. Meerdere malen bepleit Cohen in zijn lezingen het einde van de gedoogcultuur, zodat ook de staat en het recht bijdragen aan het brengen van duidelijkheid. Ook religie kan bijdragen aan de gewenste verbondenheid, al kan dit volgens de auteur enkel binnen een seculiere staat. Zo alleen kan er recht gedaan worden aan de diversiteit van religies en levensovertuigingen binnen de

moderne samenleving. Zelf is Cohen geen gelovig man, maar hij begrijpt wel dat religie houvast biedt en wellicht zelfs een belangrijke rol kan spelen bij de integratie.

In zijn voorwoord belooft Cohen een antwoord op de vraag hoe je in een stad met 175 nationaliteiten kunt samenleven. Opvallend is dat in zijn lezingen vervolgens relatief weinig voorbeelden worden gebruikt vanuit de Amsterdamse praktijk. Wél geeft het boek inzicht in zijn algemene visie op de maatschappij: 'de boel bij elkaar houden.' Hoe doe je dit, en welke bijdrage kunnen recht en bestuur hieraan leveren? Nu Cohen de stap heeft gezet naar de landelijke politiek, is dit wellicht juist interessant voor de lezer, maar voorbeelden uit zijn tijd als burgemeester hadden zijn uiteenzettingen kracht bij kunnen zetten. Helaas heeft hij ook niet

gekozen om zijn visie uit te werken in een vloeiend betoog, en wordt de 'makkelijke' weg gekozen door zijn toespraken te bundelen. Hierdoor ontstaat overlap, blijft de schrijfstijl eenvoudig (oorspronkelijk gericht op een luisterend publiek) en ontbreekt de zo gewenste diepgang. Een gemiste kans, want Cohen heeft een duidelijke visie, die meer aandacht en uitwerking zou mogen krijgen.

Wietske Schober

Mw Wietske Schober MA studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij is thans beleidsmedewerker van de gemeente Delfzijl, onder meer belast met het takenpakket minderheden en integratie.

Duitsland van nul tot nu

Georgi Verbeek

Een geschiedenis van Duitsland. Sporen en dwaalsporen van een natie.

Leuven/Den Haag: Uitgeverij Acco, 2010; 270 blz.; 34,- euro; ISBN: 978-30-334-7558-0

Het was voor Duitsers lange tijd taboe trots te zijn op hun land. Daarvoor drukte de rampzalige rol van Duitsland in de geschiedenis van de eerste helft van de 20ste eeuw een te zwaar stempel op de Duitse psyche. De laatste jaren hebben onze oosterburen echter een nieuw zelfbewustzijn ontwikkeld. Zo wordt er onder meer aandacht gevraagd voor het Duitse slachtofferschap tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, al leidt dat tot veel en heftig debat. Ook het buitenland kijkt met een andere blik naar de Bondsrepubliek. Het WK-voetbal in Duitsland van 2006 was een feest, en met het aanvallende spel op het WK in Zuid-Afrika kweekte de *Mannschaft* en, ben je geneigd te zeggen, in haar voetsporen Duitsland zelf, opnieuw veel goodwill.

Toch blijft het Duitse verleden een heet hangijzer en voer voor (historische) discussie. Die beweging geschiedenis is het onderwerp van het boek *Een geschiedenis van Duitsland. Sporen en dwaalsporen van een natie* van Georgi Verbeek. De auteur, hoogleraar Duitse geschiedenis in Leuven en docent politieke cultuur aan de Universiteit van Maastricht, beschrijft daarin op overzichtelijke wijze het ontstaan en de ontwikkeling van het gebied dat wij nu als Duitsland kennen, vanaf de Germanen tot de huidige Bondskanselier Merkel. Hij doet dat kundig en toont aan het onderwerp en de literatuur uitstekend te beheersen. Het boek leest weliswaar niet gemakkelijk, maar het vormt een prima inleiding op de Duitse geschiedenis, zowel voor studenten als voor een breder publiek.

Verbeek heeft zowel oog voor de plaats van Duitsland binnen Europa, als voor de vraag of het land een fundamenteel andere ontwikkeling heeft doorgemaakt dan andere Europese landen. In zijn boek is een belangrijke plaats ingeruimd voor de *Sonderwegthese*, het idee dat Duitsland in de 19de eeuw een aparte ontwikkeling doormaakte. In die opvatting zou de bijzondere combinatie van politieke stagnatie – de democratie kwam in Duitsland nooit echt van de grond – en de industriële vernieuwing – het ontstaan van het Ruhrgebied als het economisch centrum van Europa – geleid hebben tot de catastrofes van de 20ste eeuw.

Het is in dat licht bezien niet verwonderlijk dat Verbeek de meeste plaats inruimt voor de 19de eeuw. Dat was immers de eeuw waarin het proces van natievorming in

Duitsland ontstond, in 1871 uitmondend in het uitroepen van het Duitse Keizerrijk in de Spiegelzaal van Versailles. Niet langer was het land slechts een *Kulturnation*, het was nu ook een *Staatsnation*. Door de eenwording van Duitsland ontstond de sterkste Europese mogendheid, die zijn belangrijkste vijanden, Frankrijk en Engeland, al spoedig economisch en demografisch zou overvleugelen en vanaf Wilhelm II die macht ook vertaald wilde zien in een groot koloniaal rijk en de heerschappij op het Continent.

Het Duitse streven naar hegemonie in Europa zou in de 20ste eeuw tot twee wereldoorlogen leiden. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou Duitsland zich, onder dwang van buitenaf, ontwikkelen tot een stabiele democratie, eerst alleen in West-Duitsland, na de *Wiedervereinigung* met Oost-Duitsland (1990) in de hele Bondsrepubliek. Voordat Verbeek bij dat punt is aanbeland, heeft hij de lezer bij de hand genomen en hem op deskundige wijze door de Duitse geschiedenis geleid. Vooral zijn beschrijving van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) en de verwoestingen die deze in de Duitse gebieden teweegbracht, is uitstekend. In de woorden van Verbeek: 'Samenvattend kan men vaststellen dat de oorlog het Duitse

Rijk politiek en militair had uitgeschakeld, sociaaleconomisch en demografisch volledig had ontworicht en de religieuze verdeeldheid had bestendigd. Duitsland was een machteloze geografische plek op de landkaart van Europa.' (blz. 87) Alleen na de Tweede Wereldoorlog en de onvoorwaardelijke capitulatie van het Derde Rijk was Duitsland er beroerder aan toe.

Verbeek geeft goed aan dat Duitsland in zijn lange geschiedenis deels een andere weg heeft gevolgd dan andere Europese staten, maar dat het land tegelijkertijd heel duidelijk een onderdeel is van de Europese geschiedenis, die beïnvloed wordt door en invloed uitoefent op Duitsland. Toch zijn er ook punten van kritiek. De tijd na 1945 – de periode toch dat (West-)Duitsland in veel opzichten een gewone, democratische staat werd – komt er wat bekaaid vanaf, al wordt er voldoende aandacht gegeven aan de DDR. Hier en daar introduceert Verbeek begrippen te weinig; zo vergt *levée en masse* (blz. 106), zeker voor een breder publiek, wel enige uitleg.¹

Kwalijker is dat de auteur tot twee keer toe (blz. 149 en 151) de tegenstanders van de Entente (Frankrijk, Groot-Britannië en Rusland) tijdens de Eerste Wereldoorlog omschrijft als de Asmogendheden,² terwijl hier

de Centralen (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, het Ottomaanse Rijk en Bulgarije) worden bedoeld. Ook de bewering dat de Duitse economie in 1945 in puin lag (blz. 217), is wat kort door de bocht. Sterker nog: recent onderzoek heeft uitgewezen dat de Duitse industrie de oorlog heel behoorlijk heeft doorstaan. Het grote probleem was een gebrek aan grondstoffen en de enorme schade aan de infrastructuur, niet de vernietiging van de Duitse industrie zelf. Desondanks houdt dit boek zich prima staande als inleiding op de Duitse geschiedenis.

Martijn Lak

Martijn Lak is als aio verbonden aan de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij doet onderzoek naar de Duits-Nederlandse economische en politieke betrekkingen in de periode 1945-1957.

Noten

1 *Levée en masse* = algehele mobilisatie voor de krijgsmacht, een term in gebruik sinds de revolutieoorlog van 1792.

2 De Asmogendheden waren de nationaal-socialistische en fascistische mogendheden vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog, in het bijzonder Duitsland en Italië [beide noten: eindred.].

Verheerlijking vrije markt gefileerd

Hans Achterhuis

De utopie van de vrije markt.

Rotterdam: Lemniscaat, 2010; 319 blz.; 19,95 euro;

ISBN: 978-90-477-0257-3

Sommige data blijven in ons geheugen gegrift. Heb je 22 november 1963, 9 november 1989 of 11 september 2001 bewust meegemaakt, dan roepen dergelijke data allerlei herinneringen op, over waar je het nieuws hoorde, welke beelden dat opriep en tot welke gedachten over de toekomst dat leidde. Zeker bij de

laatste twee gebeurtenissen was sprake van ingrijpende gevolgen. Vanwege 9 november 1989 viel niet alleen de Berlijnse Muur en werd binnen een jaar Duitsland weer herenigd, het betekende ook de overwinning van de markteconomie op het communistische systeem.

En dat hebben we geweten. In de

vroegere COMECON-landen werd de markteconomische ordening omhelsd, aanvankelijk haast zonder enige overheidsinvloed. Deze landen wilden graag hun economische achterstand op het Westen inlopen, en talloze adviseurs maakten duidelijk dat ze dan voluit voor de markt moesten kiezen. Maar ook in het Westen kreeg de markt weer meer ruimte, terwijl er kritisch naar overheidsinterventies werd gekeken. Aanknappend bij de sinds begin van de jaren '80 ingezette terugtrekking van de overheid, kreeg versterking van

de marktsector nieuwe dynamiek. Ook de continentaal-Europese landen gingen nu overstag. Niet alleen bij de financiële markten, maar ook in sectoren als gezondheidszorg, volkshuisvesting, openbaar vervoer en energie kon de verlokkelijke zang van de sirenen van de marktwerking niet meer weerstaan worden. Als de markt-Odysseus eenmaal losgemaakt was, kon zoveel meer, en werden we er zoveel beter van. Zo leek het althans.

En toen kwam 15 september 2008. Zonder enig onderzoek om dat te staven is mijn indruk dat die dag toch minder indruk heeft gemaakt dan de eerder genoemde data. Dat is vreemd. Op die dag namelijk vroeg Lehman Brothers surseance van betaling aan, en gaf daarmee de beslissende zet tot een bijzonder ernstige mondiale financiële en economische crisis. De gevolgen van die crisis zijn nog lang niet uitgewerkt. Integendeel, ze worden op steeds meer terreinen merkbaar. Waren het eerst de financiële markten die volstrekt ontregeld raakten en banken die met astronomische bedragen moesten worden geholpen, daarna kreeg de reële economie een ongekende terugslag. Net toen we dachten dat de gevolgen toch nog meevielen – de groei begon weer aan te trekken en de werkloosheid was toch niet zo ver opgelopen – bleken de effecten op de nationale begroting veel ernstiger dan gedacht.

Natuurlijk, de Grieken spannen de kroon, en ook Spanje en Portugal zijn wellicht in problemen, maar ook de zo solide West-Europese landen staat nog het een en ander te wachten. Niet alleen gaat het dan om de vraag waar bezuinigd moet worden, maar in een toch al onzekere wereld wordt de maatschappelijke onrust ook steeds groter. Mensen zien overall gevaren, hun toekomst wordt steeds meer in nevelen gehuld, en dat wordt weerspiegeld in ongekende verkiezingsuitkomsten.

Terug naar 15 september 2008. Zoals op 9 november 1989 het com-

munisme ten grave gedragen werd, zo zou die 15de september volgens Hans Achterhuis in zijn boek *De utopie van de vrije markt* met de val van Lehman Brothers het einde kunnen inhouden van de ongebreidelde markteconomie. Op die dag spatte de marktutopie uiteen.

Het utopieverschijnsel staat centraal in het boek van Achterhuis. Hij beschrijft hoe ooit Marx en Engels hun utopie schetsten, waarin de kapitalistische economie onvermijdelijk zou overgaan in het socialisme. In die nieuwe wereld zou aan alle ongelijkheid een einde gemaakt zijn. Vervolgens gebruikten Lenin en Stalin deze opvatting om in de Sovjetunie alvast een stap in die richting te doen, met alle dramatische gevolgen van dien. Onder het motto 'waar gehakt wordt, vallen spaanders' werden mensenrechten opgeofferd, hele bevolkingsgroepen uitgemoord en strafkampen ingericht, om zo het pad te effenen naar die mooie utopie die nooit zou komen.

Een soortgelijke utopie, met vergelijkbare uitwassen, ziet Achterhuis terug in het werk van Ayn Rand, *Atlas shrugged*. In dit boek laat Rand zien dat het nastreven van het volstreekte eigenbelang de sleutel tot die utopische werkelijkheid is. In die wereld leidt ongelimiteerde hebzucht tot ongekende welvaart. Rand beschrijft hoe mensen door bemoeizuchtige overheden noodgedwongen deze hebzucht hebben moeten inperken. In haar visie waren ook in de Verenigde Staten perfide socialistische aspiraties waarneembaar, met alle negatieve gevolgen van dien. Die inperking van de hebzucht gaat niet alleen ten koste van het inkomen van de betrokken individuen, maar zij hindert de welvaarts-groei van de hele samenleving op dramatische wijze. In haar boek schetst Rand hoe mensen met een overmaat aan hebzucht en eigenbelang migreren naar een mysterieuze vallei in Colorado, en daar de kans krijgen en grijpen om deze prachtige utopische welvaartsstaat op te bouwen.

Achterhuis merkt op dat hij moeite had te stoppen met lezen, zo werd hij gepakt door deze utopie. Tegelijk werd hem duidelijk dat de realiteit dichterbij is dan men zou denken. Ayn Rand (zij overleed in 1982) heeft na haar emigratie in 1926 naar de Verenigde Staten deze visie uitgewerkt in een reeks van boeken, met vanaf het begin een sterk anticommunistische oriëntatie. Haar boeken, en dan vooral *Atlas shrugged*, zijn in de Verenigde Staten al jaren absolute bestsellers. Het wordt in dat land tot de invloedrijkste boeken van de 20ste eeuw gerekend. Maar Rand deed meer; ze verzamelde een kring van invloedrijke mensen om zich heen die haar denkbeelden zouden moeten overnemen, uitwerken en toepassen in de praktijk. Hiertoe behoorden Hayek, Milton Friedman en Alan Greenspan. Men beschouwde zich als een selecte groep, die de juiste boodschap had, maar die moest optornen tegen een vijandige wereld, waarin overheidsbemoeienis en regulering dominant waren.

Friedman was jarenlang hoogleraar in Chicago, een instelling waar de vrije-marktgedachte zeer hoog in het vaandel stond. Uiteindelijk slaagde hij erin deze boodschap voor een breed publiek toegankelijk te maken en kreeg hij zelfs de Nobelprijs voor zijn werk. Greenspan op zijn beurt zorgde er als president van de Federal Reserve voor, waar dat mogelijk was, de boodschap van Rand in praktijk te brengen. Regels werden afgeschaft, markten geliberaliseerd. Zo probeerde hij de Verenigde Staten meer te doen lijken op die eerder beschreven utopische vallei.

Ook op andere plaatsen probeerden deze mensen de utopische wereld van Ayn Rand een stuk dichterbij te brengen. Achterhuis schetst in navolging van Naomi Klein hoe Friedman en anderen betrokken waren bij de omwenteling in Chili, een echte revolutie, een harde ingreep om het land in één klap te doen lijken op die zelfde utopie.

Ook daar gold dat voor het bereiken van die prachtige toekomst harde, onmenselijke maatregelen genomen mochten worden, precies zoals dat in de Sovjetunie gebeurd was.

Randvolgelingen waren ook erg geporteerd voor de economisch-politieke aanbevelingen op basis van de zogenaamde Washington-consensus. Ook hier was volgens Achterhuis sprake van een haast religieuze markt oriëntatie. De neoliberale opvatting is dat men de markteconomie zijn gang moet laten gaan en dat iedere interventie, hoe gering en op het eerste oog aantrekkelijk ook om bepaalde misstanden te corrigeren, altijd tot overmatig ingrijpen van de overheid leidt, met alle ongewenste gevolgen van dien.

Hans Achterhuis heeft een prikkelend boek geschreven. Al had ik wel eens van Ayn Rand en haar anticomunistische opvattingen gehoord, dat ze zo bepalend was in de Verenigde Staten voor het denken over markten, marktwerking en overheidsinterventie wist ik niet. Daarbij is het goed te beseffen hoe sterk de aantrekkelijkheid van een utopie is en tot hoever mensen bereid kunnen zijn de werkelijkheid al dan niet hardhandig aan te passen om die utopie sneller te kunnen verwezenlijken. Het relativeert de kritiek die je vaak hoort over de Nederlandse politiek, namelijk dat pragmatisme hoogtij viert en dat ideologische veren bij haast iedereen uitgevallen zijn. Ik geef direct toe dat een wenkend perspectief zeker aantrekkelijk is, maar Achterhuis laat nog eens scherp zien dat ontaarding van zo'n perspectief in een weerzinwekkende utopie dichterbij ligt dan je vaak denkt.

Een ander punt ter overdenking dat Achterhuis opwerpt, betreft de vraag in hoeverre economie een 'echte' wetenschap is of eerder een geloof of een ideologie. Zoals de neoliberalen beelden laten zien van een prachtige toekomst, als de overheid zich maar terugtrekt dan wel marktkrachten de ruimte geeft tot volledige ontplooiing, zo zijn andere

economen geneigd op soortgelijke wijze heel andere beelden te schetsen, waarom interventie van de kant van de overheid de allocatie, stabilisatie en/of verdeling van het maatschappelijk product in een wenselijker richting kan bijsturen. Voor beide opvattingen geldt dat na het doorvoeren van daarop geënte maatregelen de werkelijkheid zich evenzeer aanpast, en dat het daarom lastig is goed in beeld te krijgen of de genomen maatregelen werkelijk het beoogde effect hebben gesorteerd.

Niet alleen over de keuze van de instrumenten of de mate van intensiteit waarin ze gebruikt worden bestaat géén echte helderheid, ook de *timing* is een probleem. Voor economen en niet-economen is het niet echt duidelijk wanneer bijvoorbeeld de komende jaren nationale overheden hun bezuinigingsstrategie moeten inzetten. Doet men het te vroeg, dan wordt het herstel in de knop gebroken, doet men het te laat, dan zadelt men de nakomende generaties met aanzienlijke lasten op. Beide verhalen doen de ronde, maar wie moeten we nu geloven? Die met het meest aansprekende verhaal, die economen die zich kunnen beroepen op de meest aantrekkelijke modeluitkomsten? Wanneer is het te vroeg, en wanneer te laat?

Tegelijk valt op dat wat betreft de invloed van bepaalde maatregelen, economen wél een tamelijk eenduidige oriëntatie hebben. Zo is het overgrote deel op basis van weloverwogen argumenten voor afschaffing van de hypotheekrente aftrek. Dat is echter niet voldoende. Tegenstanders schetsen beelden waarin die maatregel tot een volstrekte ontsporing van de huizenmarkt zou kunnen leiden. Wie heeft het nu bij het rechte eind?

Slotconclusie zou kunnen zijn dat politiek bedrijven op basis van utopische beelden alleen niet wenselijk is, en dat niet alléén bankiers met hun bonussen maar ook economen met hun theorieën wel een wat grotere terughoudendheid aan de

dag zouden mogen leggen. Er is veel werk te doen om ook het vertrouwen in hun visies en aanbevelingen weer te herstellen. Het boek van Achterhuis biedt voldoende punten van aandacht voor dat debat.

Kees van Paridon

Prof. dr C.W.A.M. van Paridon is hoogleraar economie in de Faculteit Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam.